

УДК 347.99

О.О. БАРАБАШ

Ольга Олегівна Барабаш, доктор юридичних наук, доцент Національного університету «Львівська політехніка»

ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Ефективний захист прав людини є однією з основних ознак правової держави. Питання, пов'язані з діяльністю Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), дедалі більше поширюються в засобах масової інформації. Упродовж багатьох років актуальність діяльності Суду не зменшується, а навпаки зростає. ЄСПЛ сьогодні став надійним інструментом захисту людських прав, з огляду на справедливість їх забезпечення та захист.

Варто відзначити тенденцію збільшення кількості скарг, поданих до Європейського суду з прав людини проти України. Це свідчить про динамічність демократичних процесів з огляду на низьку ефективність національної системи правового захисту людських прав. Це, насамперед, пов'язано із недосконалістю саме судового захисту та проблемою загальної кризи довіри суспільства до інститутів влади, зокрема до діяльності правоохоронних органів та суду¹.

Згідно зі ст. 33 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) право звернення до ЄСПЛ мають громадяни, неурядові організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими, зокрема держави².

Найважливішою категорією справ, які розглядає Європейський суд з прав людини, є індивідуальні скарги. У ст. 34 Конвенції зазначено, що індивідуальна заява – це право фізичної чи юридичної особи. Зокрема, передбачено, що суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе жертвами від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Кожен, хто вважає, що його конвенційні права і свободи особисто і безпосередньо були порушені, може звернутися до Суду.

Порушення прав, на яке скаржиться заявник, має бути здійснено однією з держав у межах її юрисдикції, тобто в межах територіальної підсудності. Юрисдикція Суду, відповідно до положень ст. 32 Конвенції, поширюється на всі питання, що мають місце у Конвенції та протоколах до неї. Юрисдикція Європейського суду з прав людини є тим чинником, що виокремлює його як основний елемент контрольного механізму Конвенції щодо інших міжнародних судових органів; саме особливості юрисдикції Суду визначають його місце та роль у системі міжнародних інститутів та в системі інституційного механізму Конвенції і Ради Європи зокрема³.

Важливо зазначити, що ЄСПЛ діє в особливій міждержавній системі захисту людських прав, а саме: під його юрисдикцію підпадають держави з різними правовими системами, юридичною культурою, економічним та політичним рівнем розвитку. Тому, на думку Н. Мушак, ЄСПЛ виконує субсидіарну функцію контролю⁴.

Наголосимо, що юрисдикції Європейського суду властивий субсидіарний характер, який використовується тільки в межах Конвенції. Субсидіарність є основним принципом захисту людських прав. Як зазначав колишній голова ЄСПЛ Г. Петцольд, вона визнає першочергову компетенцію й обов'язок держави ефективно захищати своїми внутрішніми правовими засобами права і свободи людини, які передбачені в Конвенції⁵.

Принцип субсидіарності розкрито у ст. 1 Конвенції. Згідно означеного принципу Суд своєю діяльністю створює додаткові гарантії захисту прав і свобод людини, які є передусім зобов'язанням самих держав-учасниць. Свого часу суддя ЄСПЛ Соренсен підкреслював, що зобов'язання Суду є субсидіарними за часом та обсягом щодо діяльності компетентних національних органів влади. Завдання органів Конвенції – направляти держави-учасниці Конвенції та сприяти їм нести свої зобов'язання через власні правові інститути і процедури⁶.

Застосовуваний в рамках Конвенції принцип субсидіарності (з урахуванням енциклопедичного визначення поняття субсидіарності⁷) визначає субсидіарну (додаткову) роль конвенційного механізму Конвенції, передусім ЄСПЛ, який діє у випадку, якщо національно-правова система не виконує тієї ролі, яку визначено для неї Конвенцією. На думку С. Шевчука, згідно з принципом субсидіарності система наднаціонального контролю є другорядною щодо національної правової системи⁸. З огляду на це, важливо узгоджувати судову практику ЄСПЛ та національних судів. Як приклад можна назвати запровадження Судом так званих «пілотних рішень», у яких виявлялися системні структурні проблеми, що викликали повторювані порушення, і в яких держави-відповідачі зобов'язувалися прийняти відповідні законодавчі акти, що усувають ці порушення. Раніше на такі заходи вказував Комітет Міністрів Ради Європи⁹.

Під час визначення юрисдикції Суду впливає ще одна особливість – відсутність взаємних завдань та обов'язків Високих Договірних Сторін. Наприклад, у 1961 р. Комісія у справі «Австрія проти Італії» висловила свою думку, що донині є важливою для визначення істотних юрисдикційних повноважень сучасного Суду: держава-учасниця, яка оскаржує дії іншої держави (незалежно від мотивів), не може вважатися такою, що користується правом на заяву для забезпечення особистих інтересів, а радше такою, що привертає увагу Комісії до можливого порушення публічного порядку в Європі. Саме тому Комісія не взяла до уваги посилення Італії, яка ратифікувала Конвенцію на три роки раніше, ніж Австрія, на відсутність взаємозалежності. Крім того, Австрія, на відміну від Італії, не була відповідальною за дії, що мали місце безпосередньо до дати набуття чинності Конвенції для Австрії. Отже, юрисдикція Суду поширюється не тільки на звернення держав-учасниць про порушення положень Конвенції, а й на заяви, подані особами, які є громадянами держав, що не ратифікували Конвенції, або інших держав-учасниць, які не дотримувалися конвенційних зобов'язань.

Однак якщо держава здійснює контроль над частиною території іншої держави, то особи, які перебувають на такій території, можуть звертатися до ЄСПЛ із заявою проти такої держави. Саме така ситуація була, наприклад, у справах ЄСПЛ «Пашу та інші проти Молдови та Росії», «Сатан та інші проти Республіки Молдова та Росії». Загальновідомим є й той факт, що більшість заяв до ЄСПЛ, пов'язаних із порушенням людських прав в зоні АТО (Донецька та Луганська області), заявники чи їхні представники подають одночасно проти Росії (яка, як стверджується, здійснює у відповідних районах ефективний контроль) і проти України (за якою, тим не менше, залишаються певні позитивні зобов'язання відповідно до ст. 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Прикро, але наша держава входить до п'ятірки країн з найбільшою кількістю звернень до Європейського суду з прав людини. Наприклад, станом на 2017 р. до ЄСПЛ надійшло майже 7 тисяч скарг від України, які стосуються порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Про це йдеться в повідомленні Управління інформації та забезпечення комунікаційної діяльності Вищої ради правосуддя¹⁰.

Як стверджують статистичні дані, понад 90 % зареєстрованих проти України скарг пов'язані зі структурними проблемами, що ведуть до порушення країною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, вони стосуються невиконання рішень національних судів; надмірної тривалості провадження досудового слідства і судового розгляду цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ. Скарги надходять також щодо порушення права на належний судовий захист, неефективності розслідування кримінальних справ; порушення майнових прав; невідповідні умови утримання та лікування осіб, які перебувають під вартою¹¹.

Так, у справі «Шерстнева та інші проти України» заявники скаржилися на те, що тривалість кримінальних проваджень у їхніх справах була несумісною з вимогами щодо «розумного строку», а відтак і на відсутність ефективних засобів юридичного захисту. Вони посилалися на п. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції. Суд вказав, що розумність тривалості судового розгляду повинна оцінюватися з огляду на обставини справи та з урахуванням таких критеріїв: складність справи, поведінка заявників та відповідних органів влади, а також важливість предмета спору для заявників¹².

Ще раніше (у справі «Меріт проти України») Суд уже встановлював порушення щодо питань, аналогічних тим, про які йдеться у справі, що розглядалася вище. Проаналізувавши всі наявні матеріали, ЄСПЛ не вбачає жодних фактів або аргументів для іншого висновку щодо прийнятності та суті цих скарг. Беручи до уваги свою практику із вказаного питання, Суд вважає, що в цьому випадку тривалість судових розглядів була надмірною і не відповідає вимозі «розумного строку»¹³. Суд також зазначає, що заявники не мали ефективного засобу юридичного захисту. Тож ці скарги є прийнятними та свідчать про порушення п. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції¹⁴.

Також у справі «Дяченко та інші проти України» заявники скаржилися, зокрема, на те, що тривалість цивільних проваджень була несумісною з вимогою «розумного строку», та на відсутність ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку із цим¹⁵.

У справі «Михайленко проти України» ЄСПЛ визнав, що громадянин був позбавлений можливості особисто звернутися до суду з метою поновлення своєї дієздатності. Законодавство України було визнано таким, що не відповідає європейській практиці у цій сфері¹⁶.

Прикладом порушення ст. 6 Конвенції є справа «Лучанінова проти України», у якій заявниця скаржилася на несправедливе провадження щодо неї в суді з огляду, зокрема, на порушення вимог відкритості судового розгляду (який було проведено не у приміщенні суду, а в палаті лікувального закладу, де заявниця перебувала поруч зі своїм шестирічним онуком на стаціонарному лікуванні); ненадання їй можливості та достатнього строку для підготовки свого захисту та неможливості забезпечення явки і допиту свідків зі своєї сто-

рони (справу було розглянуто у приміщенні медичної установи за участю лише свідків обвинувачення), оскільки їй не було заздалегідь повідомлено про дату і час судового засідання; позбавлення заявниці права на консультацію юриста (захисника було призначено судом за відсутності вільної згоди заявниці на це); порушення судами апеляційної та касаційної інстанцій права заявниці на перегляд несправедливого, як на її думку, рішення суду першої інстанції. У цій справі Суд вбачає порушення національними судами України п. 1 та підпунктів «b» і «c» п. 3 ст. 6 Конвенції¹⁷.

У справі «Хохліч проти України» Суд встановив порушення ст. 3 Конвенції в частині умов утримання заявника в камерах смертників протягом чотирьох років, відхиливши попереднє заперечення Уряду про те, що заявник жодного разу не звернувся до судових або виконавчих органів влади зі скаргами про порушення його прав і, отже, не дав можливості Уряду відреагувати відповідно на заявлені порушення його прав та виправити їх за допомогою національних механізмів захисту. Суд зазначив, що заявник у цій справі та його матір декілька разів скеровували начальнику слідчого ізолятора письмові й усні скарги щодо умов ув'язнення заявника та медичного догляду, який він отримував, тому органи влади були достатньо обізнані із ситуацією заявника та мали змогу вивчити умови його утримання, а також за потреби запропонувати компенсацію. До того ж Уряд не показав, у який спосіб оскарження умов утримання до суду могло б призвести до їх поліпшення, і не надав жодного прикладу з національної судової практики, щоб довести, що таке провадження, ініційоване засудженим, мало перспективу успіху. За цих обставин Суд дійшов висновку, що не було доведено з достатньою впевненістю, що наслідком використання засобів захисту, запропонованих Урядом, було б отримання відшкодування заявником за його скаргами щодо умов утримання¹⁸.

Отже, ефективність функціонування механізму захисту прав і свобод людини в європейських демократичних країнах безпосередньо пов'язана є високим рівнем захисту. Однак, незважаючи на наявність досконалого механізму захисту прав і свобод людини кількість заяв, поданих до Європейського суду з прав людини, постійно зростає. Завантаженість Суду призводить до значних затримок у розгляді справ. Відповідальність за гарантування прав і свобод, визначених Конвенцією, покладається передусім на держави-учасниці, саме вони зобов'язані створити належні правові умови для запобігання порушенням, а в разі потреби – для відновлення порушених прав. Наразі одним із ефективних засобів захисту прав людини на національному рівні є інститут конституційної скарги, який запроваджено 30 вересня 2016 р. в Україні.

Отже, європейський вибір України визначив державну політику як таку, що спрямована на наближення рівня життя громадян до європейських стандартів, укорінення європейських цінностей в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Також у контексті наближення національного законодавства до законодавства ЄС забезпечення прав людини є запорукою стабільних партнерських відносин з державами-членами ЄС. Попри це, Україні необхідно й надалі докладати чималих зусиль для забезпечення дієвості Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, створити нові ефективні національні засоби правозахисту. Відтак, ефективний захист прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією, спершу має забезпечуватися на національному рівні. Недоліки чинного законодавства варто усувати на основі аналізу тих чинників, які призвели до нормативних прогалин, шляхом проведення юридичної експертизи законопроектів, внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування¹⁹. Україна, що прагне розвиватися як демократична, соціальна і правова держава, має досягти певного прогресу у сфері оптимальної адаптації національного законодавства до права ЄС з метою реалізації прав людини, особливо права на захист.

¹ Громадська думка як чинник ефективності діяльності правоохоронних органів в Україні. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень: офіц. інтернет-представництво : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/468/>

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р.: зі змін. і допов. // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.pdf

³ Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посіб. / Т.І. Дудаш. – 3-тє вид., стер. – К.: Алєрта, 2016. – С. 57.

⁴ Мушак Н.Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в міжнародних європейських організаціях: монографія / Н.Б. Мушак. – К.: Ліра-К, 2013. – С. 60.

⁵ Macdonald R. The European System of the Protection of Human Rights / R. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold. – Martinus Nijhoff Publishers, 1993. – P. 59–60.

⁶ Галкін І.Г. Особливості юрисдикції Європейського суду з прав людини / І.Г. Галкін // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 285.

⁷ Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2007. – С. 862.

⁸ Шевчук С. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики / С. Шевчук // Право України. – 2011. – № 7. – С. 91.

⁹ Ковлер А. Виконання рішень Європейського суду з прав людини: субсидіарність та/або «суверенна воля»? / А. Ковлер // Право України. – 2011. – № 7. – С. 71–72.

¹⁰ Відбулася офіційна зустріч Голови Вищої ради правосуддя Ігоря Бенедисюка із Головою Європейського суду з прав людини Гвідо Раймонді // Офіційний сайт Вищої ради правосуддя. – 2017. – 20 листоп. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vru.gov.ua/news/2982>

¹¹ Режим доступу: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2017_BIL.pdf

¹² Рішення ЄСПЛ у справі «Шерстнева та інші проти України» від 18 трав. 2017 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/-link1/SOO00959.html

¹³ Рішення ЄСПЛ у справі «Меріт проти України» від 30 берез. 2004 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_110

¹⁴ Рішення ЄСПЛ у справі «Шерстнева та інші проти України» від 18 трав. 2017 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/-link1/SOO00959.html

¹⁵ Рішення ЄСПЛ у справі «Дяченко та інші проти України» від 6 лип. 2017 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_b92

¹⁶ Рішення ЄСПЛ у справі «Михайленко проти України» від 15 трав. 2008 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_465

¹⁷ Рішення ЄСПЛ у справі «Лучанинова проти України» від 9 верес. 2011 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_788

¹⁸ Рішення ЄСПЛ у справі «Хохліч проти України» від 29 квіт. 2003 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_112

¹⁹ Червяцова А.О. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод / А.О. Червяцова // Європейський суд з прав людини: навч. посіб. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 56.

Резюме

Барабаш О.О. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на захист прав людини в Україні.

У статті досліджено діяльність Європейського суду з прав людини та вплив його рішень на захист прав людини в Україні. Зазначено, що ефективний захист прав людини є однією з основних ознак правової держави. ЄСПЛ сьогодні став надійним інструментом захисту прав громадян, які втратили надію на справедливість у своїй державі. Відзначено тенденцію збільшення кількості скарг, поданих до Європейського суду з прав людини, проти України. Це свідчить про інтенсивність процесів становлення демократії та низьку ефективність національної судової системи в захисті прав і свобод людини та громадянина. Зроблено висновок про недосконалість національної судової системи, що пов'язано із загальною кризою довіри суспільства до всіх інститутів влади, зокрема до діяльності правоохоронних органів та суду.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, ЄСПЛ, справедливе правосуддя, судові рішення, законність, обґрунтованість.

Резюме

Барабаш О.О. Влияние решений Европейского суда по правам человека в защиту прав человека в Украине.

В статье исследована деятельность Европейского суда по правам человека и влияние его решений в защиту прав человека в Украине. Отмечено, что эффективная защита прав человека является одним из основных признаков правового государства. ЕСПЧ сегодня стал надежным инструментом защиты прав граждан, потерявших надежду на справедливость в своей стране. Отмечена тенденция увеличения количества жалоб, поданных в Европейский суд по правам человека, против Украины. Это свидетельствует об интенсивности процессов становления демократии и низкой эффективности национальной судебной системы в защите прав и свобод человека и гражданина. Сделан вывод о несовершенстве национальной судебной системы, что связано с общим кризисом доверия общества ко всем институтам власти, в частности к деятельности правоохранительных органов и суда.

Ключевые слова: права человека, защита прав человека, ЕСПЧ, справедливое правосудие, судебное решение, законность, обоснованность.

Summary

Barabash O. The impact of decisions of the European Court of Human Rights on the human rights protection in Ukraine.

The article examines the activities of the European Court of Human Rights and the impact of its decisions on the human rights protection in Ukraine. It is noted that effective protection of human rights is one of the main features of the state governed by the rule of law. Today, the ECHR has become a reliable tool for protecting the rights of citizens having lost hope for justice in their country. There is mentioned a tendency of the increasing number of complaints filed with the European Court of Human Rights against Ukraine. This indicates the intensity of the processes of establishing democracy and the low efficiency of the national judicial system in the protection of human and civil rights and freedoms. There is made a conclusion of the imperfection of the national judicial system that is related to the general crisis of public confidence in all institutions of power, in particular the activities of law enforcement bodies and courts.

Key words: human rights, human rights protection, ECHR, fair justice, judicial decision, lawfulness, validity.